

НАСИЛЬСТВО НАД ЖІНКАМИ В СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ

Лях Д. Д., практичний психолог,
Подільський центр зайнятості м. Києва
Циганчук Т. В., кандидат психологічних наук,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Анотація. В данній статті розглянуто теоретичні розробки вчених, які займались проблемою насильства, теоретико-методологічні підходи до проблеми насильства в сім'ї, визначено характеристики та поняття насильства. Проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки виникнення насильства над жінкою в сучасній сім'ї.

Аннотация. В данной статье рассмотрены теоретические разработки ученых, которые занимались проблемой насилия, теоретико-методологические подходы к проблеме насилия в семье, определены характеристики и понятия насилия. Проанализированы причинно-следственные связи возникновения насилия над женщиной в современной семье.

Abstract. The theoretical development of scientists who were involved in the problem of violence are investigated. The theoretical and methodological approaches to the problem of domestic violence are analysed. The characteristics and the concept of violence. The analysis of cause and effect of violence against women in the modern family.

Вступ. Проблема насильства, зокрема, насильства в сім'ї, є достатньо актуальною для сучасного суспільства. Соціально-політична криза в Україні, розшарування населення за рівнем матеріального стану, невпевненість переважної більшості громадян у завтрашньому дні, погіршення матеріального становища – це чинники, що сприяють зростанню напруженості в суспільстві та, як наслідок – підвищенню агресивності та конфліктності в сімейних стосунках.

Як свідчать статистичні дані, найбільша кількість тяжких правопорушень проти особистості відбувається у сфері сімейно-побутових стосунків.

Об'єктом дослідження є психологічні чинники сімейного насильства.

Предметом дослідження є причини та наслідки насильства над жінками в сімейних стосунках.

Мета дослідження: теоретично дослідити причини та наслідки насильства над жінками в сімейних стосунках.

Поняття насильства та його основні характеристики.

Питання домашнього насильства вивчалось низкою зарубіжних (А. Робертс, Д. Доджл, М. Росс та ін.) та українських дослідників (О. Савчук, Є. Луценко, Н. Лавриненко, В. Бондаровська, О. Відзюк та ін.) [12, с. 185].

Незважаючи на те, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» був прийнятий ще в 2001 році, і визначає, що домашнє насильство – не приватна справа, Україна й досі знаходиться на ранніх етапах розвитку загальнодержавної системи запобігання та протидії цьому негативному явищу. Щороку в Україні фіксується понад 100 тисяч випадків насильства в родинах.

2010 рік: 110272 звернення щодо насильства в сім'ї, з них надійшли від жінок – 96152; чоловіків – 8683;

2011 рік: 126514 звернень щодо насильства в сім'ї, з них надійшли від жінок – 113872; чоловіків – 11861;

2012 рік: 110002 звернення щодо насильства в сім'ї, з них надійшли від жінок – 93402; чоловіків – 15902.

Дані статистики не можна вважати абсолютно точними, оскільки вони відображають лише задокументовані випадки за зверненнями жертв домашнього насильства. Наскільки ця проблема є прихованою і залишається в сім'ї, спрогнозувати не можливо. Одночасно існує безліч факторів, які цьому сприяють, а саме: «зачиненість» сім'ї як системи; взаємозв'язок жертв та насильників; недосконалість та недостатність дій органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження домашнього насильства, через що постраждалі часто не отримують відповідної допомоги, а кривдники не несуть належної відповідальності; відсутність системної роботи щодо раннього виявлення домашнього насильства або реальної його загрози; недостатність

інформації з медичних закладів та правоохоронних органів про кількість випадків сімейного насильства.

За оцінками експертів, близько 75% жертв різних видів насильства не звертались по допомогу, решта переважно звертались до родичів.

Насильство – феномен складний, багатоаспектний. Загалом, поняття насильства несе чітко виражене негативно оціночне навантаження і вживається в дуже широкому значенні, яке включає усі форми фізичного, психологічного, економічного придушення, а також такі душевні якості, як брехня, ненависть, лицемірство, тощо [4, с. 35]. При цьому, як зазначає Л. М. Кулик, під придушенням розуміється будь-яке обмеження умов особистого розвитку, причиною якого є діяльність інших людей або суспільних інститутів [9, с. 67].

Ознаки насильства.

Можна виділити такі ознаки насильства як соціального явища:

- наявність як мінімум двох суб'єктів;
- спричинення або створення загрози, спричинення шкоди;
- умисний та цілеспрямований характер діяння;
- здійснення проти або поза волею особи, на яку воно спрямоване.

Зупинимось на першій ознаці насильства – його суб'єктах. Насильство, на відміну від природних інстинктів (самозбереження, розмноження тощо), є свідомим актом, який вчиняється умисно, з певною метою, тому притаманний лише людині як єдиній істоті, наділеній свідомістю. Крім того, цей акт вчиняється у відношенні когось, а не проти себе, тому для нього характерною буде наявність як мінімум двох осіб: насильника та жертви насильства [13, с. 133].

Іншою ознакою насильства є спричинена шкода. Проте, якщо примусові дії вчинені, а шкода не настала – насильницький акт все одно наявний. Тому правильніше буде говорити не лише про наявну шкоду, але й про можливу, гіпотетичну, яка може настати за визначених обставин [10, с. 5].

Ще однією ознакою насильства є умисний, свідомий характер дій, адже примус особи до певної поведінки може вчинятися лише умисно, з

передбаченням та бажанням настання певного результату. Неумисні вчинки, нещасні випадки не підпадають під визначення насильства, оскільки відсутня така важлива ознака насильства, як воля особи, що спричиняє шкоду.

Наступною ознакою насильства є його вчинення проти або поза волею особи, на яку воно спрямоване. Саме таке формулювання допомагає віднести до насильства не тільки відкриту протидію волі потерпілого, але й дії, вчинені щодо особи, яка внаслідок свого фізичного чи психічного стану не здатна об'єктивно оцінювати та усвідомлювати характер вчинюваних щодо неї дій (малолітні, психічно хворі, особи, які перебувають в непритомному стані) [3, с. 10].

Звернемося до головного поняття нашої роботи – сімейного насильства. Домашнє насильство – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [1].

Ми визначаємо **домашнє насильство** (його ще називають подружнім насильством, або насильством партнера, або синдромом побиття) як навмисні насильницькі або контролюючі дії людини, яка перебуває або перебувала в інтимних стосунках з жертвою (жертвами), і яка може проживати або не проживати з жертвою спільно.

Домашнє насильство може містити в собі наступні прояви:

- нанесення або погроза нанесення тілесних ушкоджень;
- сексуальний напад;
- психологічна жорстокість (погрози, залякування);
- створення економічної залежності;
- прогресуюча соціальна ізоляція шлюбного партнера.

Всі перераховані вище види поведінки можуть існувати в будь-якому поєднанні та виявлятися епізодично, постійно, протягом певного періоду або декількох десятиліть [5, с. 120; 7, с. 2-9].

Варто зазначити, що досить важко провести чітку межу між різними формами насильства в сім'ї (подружнього насильства). Так, одні дослідники відносять позбавлення сну до психологічного насильства, інші до фізичного. Аналогічним чином, пошкодження або знищення особистих речей, нанесення шкоди домашнім тваринам або їх вбивство може, в залежності від обставин, тлумачити як психологічне або економічне насильство [14, с. 38].

Крім того, досить непросто відрізнити насильство (перш за все психологічне) від конфліктних ситуацій, суперечок, які виникають в будь-якій родині та не становлять загрозу подальшому розвитку здорових сімейних стосунків. Межа полягає в наступному: якщо конфлікти в подружжі розв'язуються на засадах компетентності, тобто виходячи з того, хто краще розуміється на тому чи іншому питанні, то мова не йдеться про насильство. Ситуація ж, коли основним способом вирішення тих чи інших спірних питань стає принцип «хто сильніший, той і має рацію», або головною метою є не стільки дійсне вирішення проблеми, скільки доказ власної правоти за будь-яких умов та будь-якими шляхами, є благодатним підґрунтям для виникнення насильницьких стосунків. Крім того, для фіксації сімейного насильства в подружніх стосунках має бути наявним елемент агресії, мотивації заподіяння шкоди [12, с. 31-59].

Ежі Меллібруд розглядає ще один важливий аспект насильства щодо контексту характеру поведінки насильника – “гаряче” та “холодне” насильство.

Характеризуючи гаряче насильство, автор вдається до таких психологічних особливостей поведінки насильника, як оскаженіння – переповнення вкрай негативними емоціями. Особа певний час стримує емоції, породжені психологічною напругою, безсиллям, ненавистю, почуттям агресії тощо. Почуття гніву і люті зростають, і як наслідок виникає оскаженіння. Психологи визнають, що хоча більшість людей усвідомлюють недоречність подібної поведінки, однак те переживання екстазу, яке притаманне розрядці напруги, має для них навіть деяку привабливість.

Холодне насильство – це продуманий стиль насильницької поведінки, що базується на сценаріях, які людина засвоїла протягом свого життя, найчастіше у батьківській сім'ї, певному стереотипі людських стосунків [7, с. 5].

Варто розглянути поняття **циклу насильства**.

Цикл насильства – це психологічний механізм стосунків між насильником і жертвою.

Циклу домашнього насильства властиво повторення етапів розвитку стосунків насильника та жертви [15, с. 28].

Перше коло включає в себе оскаженіння, екстаз насильника, жорстокий прояв насильства. Це – завершення першого кола і одночасно початок нового. Жертва постраждала. Типовий варіант: насильник просить вибачення, обіцяє, що більше такого не станеться. Налякана жертва дуже хоче цьому вірити, сподівається на краще, вірить, що своєю поступливою поведінкою буде сприяти мирному співіснуванню членів родини.

Наступає заспокоєння, а за ним і примирення. Кривднику часто вдається переконати жертву, що вона сама багато в чому винна – не виконувала його вимоги відразу, провокувала його на агресивні дії. Часто кривдники не тільки вибачаються, але й роблять жертві цінні подарунки. Часто примирення може тривати досить довго, іноді роками. Далі настає етап посилення напруги. Виникає нестерпна напруга, яка знову проривається випадком насильства. Цикл завершується.

Практично в усіх таких сім'ях етапи заспокоєння та примирення з часом скорочуються, а випадки насильства стають все частішими. Виникає кризова ситуація. Настає момент, коли жертва чи жертви вже більше не можуть жити в такій ситуації. Вони більше не погоджуються терпіти знуцання, починають усвідомлювати свої права і можливості, не хочуть страждати самі і не хочуть, щоб страждали діти.

На жаль, тут вони стикаються зі значними труднощами [2, с. 4; 8, с. 2-9].

Звернемо увагу на причини, які не дозволяють жінці піти від свого кривдника. Як правило, вони не вичерпуються єдиним чинником: це й

соціально-економічні фактори, і власні психологічні проблеми. В сучасних соціальних умовах жінка часто фінансово залежить від чоловіка і потребує матеріальної підтримки для виховання дітей. Окремий комплекс складають житлові проблеми та неможливість знайти тимчасове або постійне помешкання для себе та своїх дітей. На фоні загального економічного занепаду та масового безробіття жінка вважає себе беззахисною, а отже економічно прив'язаною до чоловіка. Часто жінка не хоче «позбавляти дітей батька» або вважає, що їй самій буде важко виховати дітей (той факт, що чоловік і без цього зневажає своїми батьківськими обов'язками до уваги зазвичай не береться). Не останню роль відіграє і ставлення оточення: «краще будь-який чоловік, ніж взагалі без нього» (слід зазначити, що в сільській місцевості ця позиція має економічне обґрунтування через великий обсяг важкої фізичної праці, яка під силу лише чоловіку) [8, с. 4].

Часто жінка, яка потерпає від насильства, знаходиться зі своїм чоловіком в стосунках токсичної або залежної любові, реалізує сценарій «рятівниці». Така жінка щиро впевнена, що вона і тільки вона може допомогти своєму чоловікові розв'язати його проблеми (наприклад, подолати алкогольну залежність, захистити від «поганих» друзів тощо). Вона сподівається, що коли «його життя налагодиться» (він кине пити, знайде роботу тощо), то він одразу ж перестане знущатися над нею. Проте, зазвичай цього не відбувається, і жінка знаходить інші «об'єктивні» пояснення насильницьким діям свого чоловіка.

Ознаки насильства.

Розглянемо ознаки, за якими можна впізнати жінку, що тривалий час потерпає від насильства в сім'ї.

Фізичні ознаки:

- погіршення фізичного та психічного здоров'я, емоційні та психоневрологічні розлади;
- синці, забиті місця, відсутність зубів, ушкодження кісток та м'яких тканин, наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів, опіки незвичайної форми та в різних частинах тіла, розриви статевих органів;

- поганий догляд за ротовою порожниною, недотримання правил особистої гігієни, відсутність догляду за волоссям, нігтями;
- втрата ваги, зневоднення;
- наявність хвороб, що передаються статевим шляхом;
- викиди плоду, мертвонароджені діти, передчасні пологи, брак ваги у немовлят.

Психологічні ознаки:

- невідповідність отриманих ушкоджень поясненням жінки щодо їх походження; історії про відвідування різних лікарів, які не відповідають дійсності; відкладання часу звернення за психологічною допомогою або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого на прояснення та корекцію ситуації;
- наявність скарг психосоматичного характеру;
- недостатнє лікування та невиконання приписів, що їх надає лікар, через «брак часу», «відсутність грошей», «необхідність виконувати хатні обов'язки», «незначущість хвороби» тощо. Альтернативою може стати «надмірне» лікування або самолікування, коли жінка на власний розсуд намагається позбутись симптомів (головний біль, біль у кінцівках, у спині та животі тощо) без визначення реального діагнозу. Наприклад, жінка може «лікувати» поламані ребра валокордином, приписуючи біль у грудях серцевому нападу; позбавляти від «болу у м'язах спини» при відбитих нирках тощо;
- страхи, необумовлена тривожність, нерішучість, повна безініціативність та відчуття безпорадності;
- депресія, нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо;
- надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів», «нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють відчуття провини);

- втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття самотності та ізольованості;
- уникання погляду в очі, приниженість у поведінці, квапливість;
- суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя;
- почуття провини за отримані фізичні ушкодження;
- звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю.

Економічні ознаки:

- нестача/відсутність можливості розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами;
- відмова від праці або навчання під тиском чоловіка; праця на посаді/робочому місці, обраному під тиском чоловіка;
- праця, зумовлена необхідністю утримувати чоловіка, який водночас контролює (забирає) всі фінанси в родині;
- одяг, взуття, які не відповідають сезону та погодним умовам; ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки родини);
- недоїдання;
- наявність житлових проблем (негараздів).

Сексуальні ознаки:

- порушення сексуальності, зокрема зниження або втрата сексуального потягу; сексологічні та сексопатологічні симптоми;
- захворювання, що передаються статевим шляхом;
- травми та пошкодження статевих органів;
- наявність викидів, мертвонароджених дітей та небажаних вагітностей [6, с. 23].

[Розглянемо детальніше особу, яка чинить насильство в сім'ї.](#)

Кривдник чинить насильство тому, що:

1. Суспільство каже, що це нормально – занадто довго суспільство мирилося із насильством у сім'ях та не притягувало кривдників до відповідальності за насильство.

2. Це працює – тероризована насильством жертва буде казати чи робити все, щоб вижити.

3. Це вибір – кривдник вирішує чинити насильство для підтримання влади та контролю над жертвою. Так само, як і кривдник, кожна людина має проблеми, злиться та страждає від стресу, але не кожна вирішує чинити насильство.

4. Контроль – кривдник бажає одержати повний контроль над жертвою та сім'єю і може застосовувати у поєднанні насильство та образливу тактику для одержання і підтримки контролю.

5. Навчена поведінка – така поведінка «вивчається» з дитинства, від власних батьків, від однолітків, школи, спорту та медіа [10, с. 17].

Характеризуючи осіб, які здійснюють насильство в сім'ї, кримінологи виокремлюють такі *особливості їх поведінки*:

1. Кривдникам притаманні такі *особливості особистості*, як ригідність, домінування, тривожність, швидке роздратування (особливо на провокативну поведінку членів сім'ї), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрлість і проблеми самоідентифікації.

2. *Негативне ставлення до сім'ї та неадекватні очікування від її представників*: кривдник сприймає членів сім'ї як стресовий чинник, унаслідок чого постійно відчуває негативні емоції, невдоволеність сімейним життям, відчувається нещасним.

3. *Низький рівень соціальних навичок*: у кривдника відсутні навички вести переговори, вирішувати конфліктні ситуації та проблеми мирним шляхом, приймати помірковані рішення, звертатися за допомогою до інших.

4. *Психологічне здоров'я* кривдника характеризується вираженими психопатологічними відхиленнями, підвищеною нервозністю або депресивністю, схильністю до суїциду, що тільки збільшують ризик застосування насильства до членів сім'ї.

5. *Алкоголізм та/або наркоманія* кривдників є психофармакологічною проблемою, що породжує афективні порушення психіки (агресивність, гіперсексуальність, роздратованість, порушення координації, зниження самокритики й інші), наслідком яких є втрата контролю над власною поведінкою та незворотний процес деградації особистості.

6. *Проблеми з фізичним здоров'ям кривдників* є чинником, який збільшує імовірність насильницьких проявів, оскільки впливає на нервову систему, викликає негативні емоції, швидке збудження, тривожність, унаслідок чого чоловік або жінка стають нерезистентними до стресорів, знижується рівень їх самоконтролю.

7. *Нерозвиненість батьківських навичок та почуттів* найчастіше спостерігається в молодих батьків, у яких труднощі виховання дітей викликають нервозність, репресивність, тривожність, страх, що знижують самооцінку та здатність справлятися з обов'язками батьківства та призводять до нервово-психічних розладів [11, с. 41].

Відповідно до **характеристики, у типології особистостей, що чинять насильство в сім'ї, виокремлюють:**

— *регресивний тип*, який при низькому рівні власної гідності не вміє контролювати свої потяги та бажання, втрачає межі дозволеного під час виконання функції розпорядника в родині;

— *морально нерозбірливий тип*, що характеризується брутальним типом поведінки й жорстоким ставленням до членів сім'ї, примушуванням їх вступати в сексуальний контакт із застосуванням при цьому фізичної сили, використовуючи безпорадний стан жертви;

— *сексуально нерозбірливий тип* не має жодних ні моральних принципів, ні меж і правил у сексуальному задоволенні своїх потреб;

— *неадекватний тип* – соціопати, які не вписуються в рамки соціальних норм і ставляться до членів сім'ї як до власності, яка не являє жодної моральної цінності і не має права на особистісні прояви.

Отже, сімейне насильство – це цикл, який повторюється зі збільшенням частоти фізичної, словесної, духовної і економічної образи з метою контролю, залякування, створення почуття страху зі сторони однієї людини по відношенню до іншої.

Основна відмінність домашнього насильства від інших його видів полягає в тому, що воно відбувається між людьми, що знаходяться у близьких або родинних відносинах.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел з проблем подружнього насильства дозволив зробити наступні висновки:

Подружнє насильство, як один з різновидів сімейного насильства, є однією з найпоширеніших соціальних проблем, межі, якої не можливо конкретизувати. Це пов'язано з тим, що у свідомості людей, домашнє насильство, є нормою, а не чимось протиправним.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей. З часом, під впливом будь-якого виду подружнього насильства (фізичного, психологічного, економічного, сексуального) психологія жінки набуває певних негативних змін: «комплекс жертви», «набута безпорадність», «синдром побитої жінки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-111.

2. Веселовська М. Я жінка, я боюся? Як захиститись від насильства / М. Веселовська, Н. Шишлова. – Київ. – 2002. – 35 с.

3. Горшкова И. Д., Насилие против женщин как проблема социологического анализа / И. Д. Горшкова, И. И. Шурыгина // Общество и гендер, Рязань: «Поверенный», 2003. – С. 5-10.
4. Гусейнов А. А. Понятия насилия и ненасиления / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 35-41.
5. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики. Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 29-31 жовтня 2002). – К., 2002. – С.119-130.
6. Эффективное запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / авт. О. Кочемировська, Д. Й. Стрейстяну, Г. Христова / заг. ред. С. Павлиш, Г. Христова. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
7. Єжі Меллібруда Обличчя насильства. Матеріали з проблеми попередження домашнього насильства / Єжі Меллібруда // (Надані Інститутом психології здоров'я в Варшаві, Польща, Winrock International). – Київ, 2000. – С. 2-9.
8. Жінка в Україні. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок, 1995. – С. 3
9. Кулик Л. М. Ознаки насильницької злочинності / Л. М. Кулик // Держава та регіони: серія "Право". – 2009. – № 2. – С. 65-69.
10. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / под ред. Этьенна Г. Круга и др. – М.: Издательство "ВесьМир", 2003. – 376 с.
11. Опухова Н. Г. Женщины – жертвы семейного насилия: особенности образа мира / Н. Г. Опухова, Е. В. Малолетняя // Психология зрелости и старения – 2000. – № 4. – С. 31-59.
12. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Б. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2-3. – С. 182-187.

13. Приколотина Ю. Л. К вопросу о методологии криминологического исследования насилия / Ю. Л. Приколотина. – 2007. – № 1. – С. 131-148.
14. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. – СПб.: Издательство «Речь», 2008. – 624 с.
15. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства / О. Д. Шинкаренко // Практична психологія - 2000. – № 3. – С. 25-29.